

ISMERETLEN RÉSZLETEK A MAGYAR NYELV SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAI KUTATÁSÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL

FRIED ISTVÁN

A dolgozatom címében jelzett tárgykörből már több publikáció jelent meg, jóllehet a kérdés teljes története még megíratlan. Mindenekelőtt Gáldi László két alapvető, anyagfeltáró és -értékelő munkájára gondolok (Sur quelques pionniers des rapprochements étymologiques slavo-hongrois. *Studia Slavica* 1955, 5–28; De Gyar-mathi à Miklosich. *Uo.*, 1956, 289–329.). Gáldi a könyvformában kiadott értekezéseket vizsgálta, és a nyelvhasonlítás folyamatát, továbbá az etimológia módszerének egykorú változatait mutatta be. Minthogy elsőként vállalkozott szinte kismonográfia terjedelmű felmérésre, a „nagy nevekre” összpontosított, a kiemelkedő jelentőségű magyar és nem magyar nyelvészek idevonatkozó munkásságát elemezte. Alapvetése időtállóan bizonyult, jóllehet ma már tudjuk, hogy a szlavisztika egyik atyjának, a szlovén Jernej Kopitarnak nemcsak hiányosan összegyűjtött cikkei foglalkoznak a magyar nyelv szláv jövevényszavaival, hanem a szlavisztika másik atyjával, a cseh Jozep Dobrovskýval vagy a nyelvészként (is) dilettáns Romy Károly Györggyel folytatott levelezésében szintén bőségesen található magának anyagot a problémakör kutatója. S ez egyfelől megerősíti azt a jogosan elterjedt nézetet, hogy Kopitar (és Dobrovský) elutasítja a felelőtlen és tudománytalan etimologizálást, amely oly elterjedt volt a XIX. század első évtizedeiben, másfelől arra utal: a két tudós nyelvészet és történettudomány egymásra utaltságában gondolkodott, józanul, előítéletektől és tudománytalan előfeltevésektől lehetőleg mentesen. A szintén szlovén Milošovičsal folytatódó, illetőleg századunk nagy magyar tudósainak munkásságában beérő szláv-magyar összehasonlító nyelvészet azonban nemcsak a „főág”-ban haladt előre, sőt egy időben inkább a kevésbé szakmai megoldások számítottak népszerűeknek. Ugyanis a XIX. század elejének nemzetszemlélete a nyelvnek, az anyanyelvi közösségnek olyan jelentőséget tulajdonított, amelyet szolgálva a nemzetegyeniség körvonalazásában, a nemzeti történelem lapjainak mind fényesebbre formálásában találta meg a nyelvészeti kutatás célját. Az utókor és a kortársak egy része „déliabos nyelvszemlélet”-ként minősítve kézlegyintéssel intézte el azt a törekvést, amely nyelvészetinek tűnő érvelést használva mind dicsőbb ősökkel, mind előkelőbb rokonsággal ajándékozta meg az európai népek közösségében helyüket kereső nemzeteket. A reformkorként megjelölt periódusban bőségesen olvashatunk az indoeurópai nyelvészet trivializálásaként ható fejtegetéseket arról, miszerint a szláv nyelvek és az antik görögöké valójában azonosak, a szláv *közvetlen* rokona a lidnek, a médnek, az indiainak, illetőleg a Biblia, az ókor minden valamirevaló népe tulajdonképpen magyarul beszélt. Horváth István túlbuzgó lelkesedésében mindenütt magyarok-

ra bukkant, a szlovák Ján Kollár Bajorország és Felső-Itália megannyi „szláv emléket” fedezte föl – többnyire impozáns tudományos apparátustól támogatva, nyelvi „levelezések” eredményét közölve, oklevelek adatait elősorolva, bibliai és szépirodalmi, történettudományi és régészeti emlékeket érvként felhozva. Az óvatosabb etimologizálásra intő felhívások mintha fölöslegesen csengtek volna el, a hasonlóknak tetsző hangzás elegendőnek bizonyult a kétségtelen rokonítás alátámasztására. S bár bőségesen idézték a szerzők a krónikákat, a nyelvemlékeket, *történetinek* álláspontjukat nem nevezhetjük, diszciplínájukat nem minősíthetjük *történeti nyelvészetnek*, hiszen bármely nyelvi jelenséget statikájában, „kimerevített” állapotában vettek szemügyre, s a nyelvi változásokkal nemigen számoltak.

Mindez természetszerűleg kihatott a szláv–magyar nyelvazonosítást nemzetpolitikai céljaik szolgálatába állítók érvelésére. Egyfelől jódarabig egyoldalúsággal jellemezhetjük a kérdés kutatását, ugyanis szinte kizárólag a szláv nyelvek bizonygatták a magyarra. A különféle szláv értekezők a szláv jövevényszavak tényével a szláv népek műveltségét, magas szintű földművelési, egyházi, államszervezési kultúráját állították szembe a magyar történetírás jórészt ezzel ellentétes sugalmazásaival; valójában két nacionalizmus csapott össze. Másfelől viszont a kérdés fölvetése eleve ingerültséget váltott ki bizonyos magyar körökben, és a magyar honfoglalók fensőbbség hangsúlyozva, kétségbe vonták, hogy a magyarok bármikor bármit tanulhattak volna a szlávoktól, kiváltképpen a szlovákoktól. Miközben nagy erővel a nemzetközi, de legalább is az ausztriai–csehországi tudományos nyilvánosság előtt megkezdődött a szláv–magyar nyelvi érintkezések kutatása, a magyar nyelv szláv jövevényszavainak összegyűjtése, a gyűjtések, szófejtések megvitatása, ezzel párhuzamosan a magyar nyelvtudományban színre lépett egy másik irányzat, amely más nyelvrokonítási lehetőség mellett kardoskodott. Mindkét részről hamar elfajult a vita, jóllehet a józanabb és megfontoltabb értekezők is hallatták szavukat. Az történt, hogy a nyelvészeti fejtegetés ürügyül szolgált nemzetpolitikai és nemzetkraterológiai nézetek hangoztatására, a nemzetiségi kérdés, a szlovák–magyar ellentétek részben kijelölték a nyelvészeti viták körét is. Ján Kollár több ízben vitázott Horvát Istvánnal, míg ez utóbbi – bár alapos ismeretekkel rendelkezett a szláv tudományossággal kapcsolatban – nem vette figyelembe a nyelvészet szlavisztikában elért eredményeit. A Gáldi László által megrajzolt folyamat a tudományos szlavisztika magyarországi nagyjainak kutatásait elemzi. A teljes képhez azonban hozzátartozik az a fajta nyelvészet is, amely Horváth és Kollár munkáiban kapott megformálást. El is felejthetnők és legfeljebb tudománytörténeti munkák lábjegyzeteibe szoríthatnók nyelvészeti munkásságukat, ha Horvát István nem lett volna több évtizeden keresztül a pesti egyetem tanára, Kollár pedig élete végén nem kapott volna katedrát a bécsi egyetemen, méghozzá az egyik fontos tanszéken, a szláv régészeten (Vö.: Hafner, Stanislaus: Geschichte der österreichischen Slawistik. In: Beiträge zur Geschichte der Slawistik in nichtslawischen Ländern. Hg.: Josep Hamm und Gün-

ther Wytrzens. Wien 1985, 39.) Számot kell vetnünk azzal a hatással is, amelyet a szláv, illetőleg a magyar közvéleményre tettek, hiszen olyan szépirodalmi alkotások, mint Jókai Mór *Szomorú napok* című regénye, beszédesen tanúskodnak arról, hogy az etimológizálások nem maradtak meg a dolgozószoza falai között, esetleg az olvashatatlanul tudományos értekezések lapjaiba zárva, hanem alkalmasak lévén nemzeti lelkesültség táplálására, nemzetivé színezett ideológiába épültek be.

A korai magyar(országi) szlavisztika néhány adalékát már korábban feltártam (Vö.: Szláv jövevényszavaink kutatásának kérdéséhez. MNy. 1974, 245–249; István Sándor o Slovincih. Jezik in slivstvo 1979/80, 4–5: 137–140) Az újságokban és a Sándor István által kiadott *Sokféle* című, vegyes tartalmú kiadványsorozatban található anyagot mutattam be, érzékeltetvén az ebben a dolgozatban is megjelölt, egymástól mind inkább eltérő irányokat. Ezúttal azt igyekszem demonstrálni, miféle törekvések sürgették a magyar tudományos szlavisztika fejlődését; az újságokban található anyag miképpen egészíti és teljesíti ki Gáldi László tanulmányainak adatsorát. Jóllehet többnyire nehezen megvalósítható elképzelések és jószándékú tervezgetések bukkantak elő, de a sokakat megszedítő tetszetős etimológizáltság ellenében a mindig jelenlévő tárgyilagos gondolkodás dokumentumairól is számot adhatunk. Az, amit a joggal nagytekintélyű Jankovich Miklós fogalmazott meg (Magyar szó-nemzés ütven példákban, Pest 1812, 24.), csak egy szűk kör véleményét adhatta vissza. Mégis megjelent, könyvben őrződött meg, és tárgyilagos hangvétele miatt figyelemre méltó: „Eleink mind a’ Hitvallásban a’ Tóthoktól oktattattak, mind pedig, hogy a’ Földnépe egyedül ezekből állván, azok között lakniok, és szükségképpen társalkodniok kellett.” Jankovich nagyvonalú és mértéktartó megállapítása pontosan érzékelteti az egykorú magyar történettudomány egy része és a nem magyar tudomány álláspontját, amely szerint a honfoglaló magyarok a Kárpát-medencében ismerték meg a földművelést, éppen az itt már letelepedett földművelő szlávoktól, ezért kölcsönözték a földműveléssel kapcsolatos szókincset a szláv nyelvből. Ezt a tételt majd részben cáfolni fogja a későbbi korok kutatása, rámutatván arra, hogy a magyaroknak mint csak hadakozással-hódítással foglalkozó népnek rajza különféle előfeltevésekből származó, alapjában torz képet eredményezett. A térítésben sem csupán szláv papok működtek küzre. Más kérdés, hogy a XIX. század elején közkeletű vélekedést mily mértékben használták ki a szláv népek tudós képviselői, illetőleg milyen érvekkel cáfolták ezt a magyarok.

A XIX. század első évtizedeire már olyan hatalmas anyag gyűlt össze, hogy Prágában, majd Kiskőrösön lelkészkedő Stephanus Leschka (szlovákos írással: Leška) szótárat állíthatott össze a magyar nyelv szláv jövevényszavaiból. (Leschka, Stephanus: Elenchus vocabulorum Europaeorum cum primis Slavicae Magyarici usus [...] Budae 1825.) Ez a kor szokása szerint latin nyelvű kötet csak a szerző halála után jelenhetett meg, mindmáig hivatkozási alapul szolgál, számos megállapítása a mai napig él. Leschka tevékenységéről igen sokat tudtak, munkájából szemelvény jelent meg a *Wiener*

Allgemeine Literaturzeitungban (1813, 12. sz., 95–96. hasáb), és ez a szójegyzék beilleszkedett abba a vitasorozatba, amely a magyar nyelvbe került szláv eredetű szavakról, több hozzászólás, cikk révén, kibontakozott. A hozzászólások elsősorban egyes szavak eredetét firtatták, de részben művelődéstörténeti és elvi kérdéseket is feszegettek. Nem feltétlenül magyar–szláv nyelvi vitáról számolhatunk be; és annak ellenére, hogy érvényesültek „nemzeti” jellegű szempontok, a vita és a probléma fölvetése megmaradt a tudomány keretein belül. Az említett szlovén Kopitar mellett, aki egyébként Bécsben élt, és az udvari könyvtár alkalmazottja volt, a magyar irodalom népszerűsítője, fordítója, a tragikus fiatalon meghalt Samuel Rožnay készített jegyzéket a magyar nyelv szláv jövevényszavairól, Rummy Károly György pedig több ízben kitért erre a kérdésre. Egy helyütt azt állapítja meg, miszerint a magyarok kétségen kívül sok szót kölcsönöztek a szlávoktól, kiváltképpen a méltóságok és tisztségek megnevezésére szolgálókat, azonban bizonyosan nem annyit, amennyit a szláv filológusok állítanak, különösen azok, akik nem tudnak magyarul. (*Intelligenzblatt zur Wiener Allgemeine Literaturzeitung* 1814. 14.sz., 110–111. hasáb) Rummy jó szemmel veszi észre, hogy már ekkor és később is ez a tény a kutatás egyik akadálya, hiszen sem Kopitar, sem Miklošič nem ismerte a magyar nyelvet. Visszatérve Rummyhoz, igen tanulságos egy rövidebb cikke: *Ableitung des ungarischen Wortes paraszt (der Bauer)* (Uo. 111. hasáb). Itt kísérletet tesz arra, hogy a szó eredetét megvilágítsa. Szerinte nem szláv szóból származtatható, hanem héberből vagy arabból. A továbbiakban tervét vázolja föl, amelynek értelmében a magyar szókinccset egybe szándékozik vetni a héberrel, a kaldeussal, a szírral, a kopttal, az etióppal, az arabbal, a perzsával – és egyúttal a szláv dialektusokkal. Szerencsére – mint Rummy Károly Györgynek annyi más vállalkozása – csupán terv maradt. Ennél lényegesebb eredményeket mondhatott a magáénak Jankovich Miklós, aki német nyelvű írásában (Uo., 3.sz., 17–20. hasáb) vitázik Rummyval, Kopitarral, Rožnayval. Elsősorban a *nádorispán*, a *támokmester* és a *paraszt* származtatásáról nyilatkozik. S ennek azért van nagy jelentősége, mivel művelődés- és politikatörténeti aspektusból is szemléli a nyelvi érintkezéseket. Jankovich elvi kérdést vitat, szerinte a *végződések* vizsgálata igen fontos az etimológiában, tehát a szó végében történt változások könnyítik a biztonságosabb szószármaztatást. Mindehhez Kopitar annyit fűz lábjegyzetben, hogy az etimológiákkal igen óvatosan kell bánni, valójában még ugyancsak alakulóban van módszertana; érdemes Josep Dobrovský példaadására figyelni.

Akár előzményként is felfoghatjuk az eddig elmondottakat ahhoz, ami ezután következik. A *Magyar Kurir* 1815. évi 94. számának *Honnyi levelek, Tudósítások*, és *Egyebek* című mellékletében ugyanis pályázati felhívás jelent meg sokat mondó címmel: *Tudósítás a' Magyar-nyelv kedvéért, 's a' Tót-nyelv betsületére*. A már lassan-lassan egymásnak feszülőni készülő nemzeti indulatok korában a pályázat megfogalmazója nem lát semmi természet elleneset abban, hogy a sokat vitatott, presztizsként felfogott

jövevényszó-kutatás és nyelvi érintkezés kérdéséről szólva a két nyelv egyenrangúságát hangoztassa. Tisztán tudományos szándék vezérli a pályázat kitűzőjét, mind a magyar, mind a „tót” (szlovák, szláv) nyelvtani szakirodalomnak segítséget akar adni. A pályázati felhívás szövegét érdemes egészében idézni, annál is inkább, mert a *Nemzeti Gazda* című lapban is megjelent, változatlan szöveggel. (1815, II, 303–305.)

Minden tanult Magyar-ember, a'ki a' maga Anyanyelvébe méjjebben belé tekintett, és azzal sok esztendő'k' lefojása alatt küszködött, kitanulta azt, hogy a' mi mostani magyar-nyelvünknek, semmiféle nints oly bőkezű gyámola, mint azon Tót-nemzetnek a' nyelve, a' nyelve, a' mellyet a'mi Eleink, ősi honnyokban megleptek, és a' históriák' bizonyosságai szerént, részszerént elnyomtak, egyrészt pedig velek összeolvadtak és hazafiasokká váltak. A' mely Tót szókat mi, már most egész gyakorlási igazsággal, igaz magyarszóknak tartunk ezért, mert ellene-vetekedhetetlenül erő't vettek rajtunk, mivel a' hajdani szükségekben az Eleink készen találván, rászorúltak; mindazok olyanok, a' mellyeket senki okos Magyar nyelvünk'ből többé kiírtani nem akar, de nem is tudna.

Ezeket általlátván, akadtak olyan nyelvbetsülő'k, a' kiknek dicséretes szándék-jok az, hogy egy Magyar-tót Grammatikának a' születésén ilyen módon törekedjenek: – Szándékoknak jutalmául felteni 500 forintot annak, a' Magyarországi Tót-nyelvben legjobb Grammatikát ír; ezzel az elmúlhatatlan kötéssel, hogy a' mellé, a' Magyar és Tót Dictionáriomból, mindazokat a' szókat, a' mellyek Tót-eredetűek, oda írja, hogy annak idejében ez is a' Grammatikával együtt kinyomtatódjon. Hogy pedig ez az 500 forint kiteljen: szabad lessz azt az 50 forintot, a' mellyet már ezen betses szándék elősegéllésére 3 érdemes Magyar Bétsben letett, mindennek, a' ki ezt a' szándékot betsülni tudja, tettése szerént szaporítani, most még, tsak írásabeli ígérete által. Ha az ígérők ajánlásának a' summája az 500 forintot meghaladná: a' többit a' könyv nyomtatására fordíttják, hogy annál olcsóbb lehessen. – Az ez eránt tett leveleket lehet küldeni Bétsbe, a' Nemz. Gazda Írójához; azután pedig, de nem későbbben, mint Januárius' utolsó napjáig Pestre, Könyváros Eggenberger Úrhoz, mindenkor frankó'zva, Mihelyt az ígérlet 500 forintra tellik: újonnan fog tudósítás kibotsátó'dni, az Újjságvelelek által.

A pályázati felhívás eredménytelenül csengett el; jókora naivitás kellett ahhoz, hogy a nyelvújítási küzdelmek közepette valaki a pályázatban megjelölt grammatika megírásához mecénásokra számíton. Nem tudjuk azt, hogy miféle szlovák (szláv) nyelvészeti ismeretekkel rendelkezhetett a pályázat megfogalmazója; mennyire ismerte Anton Bernolák munkásságát, illetőleg milyen mértékben látta át efféle grammatika készítésének problémáit. Hiszen a szlovák katolikusok nyelvét Bernolák rendszereztem tevékenységével valóban irodalmi nyelvvé emelte, viszont az evangélikusok biblikus cseh nyelvével kapcsolatos munkálkodásához elegendő lett volna Csehországba tekinteni, ahol már folytak a nyelvészeti-szótári előkészületek, amelyek majd szlovák részről J.

Palkovič, cseh részről J. Jungmann tevékenységében fognak gyümölcsözni. Nyitott kérdés, hogy ki(k) állhatott-állhattak a pályázat mögött. A felajánlott 50 forintnyi összeg arra enged következtetni, hogy nem főnemesi gesztusról van szó. Ugyanakkor a pályázó olyanokra számít, akik szívügyüknek tekintik a szlovák nyelv ügyét. Éppen azért nem egészen világos, hogy miért magyar újságokban tette közzé a pályázati szöveget; nem határozható meg teljes pontossággal, kiknek a hozzájárulásában bízott. Mind a *Magyar Kurir*, mind a *Nemzeti Gazda* viszonylag szerény olvasótáborral rendelkezett, ám ez az olvasótábor aligha örvendett volna annak, hogy a magyar nyelv szláv jövevényszavait bárki is szótárba gyűjtötte volna. A *Nemzeti Gazda* egy számában (1814, II: 109.) egy kolozsvári tudósító beszámol Gyarmathi Sámuel igyekezetéről a „sárga krompli” elterjesztése ügyében. Kommentárja igen jellemző magatartásról tanúskodik: „Dr. Gyarmathi Úr, több hasznokat tett nemzetének ’s Hazájának, mikor ezeket az egynéhány földi mogyorókat közinkbe hozta, mint mikor egy 387 lapból álló deáknyelven írt könyvből, a’ magyarnyelvnek a’ finnus-nyelvel való atyafiságát mutatgatta, Dr. Beregszászi Pál Úr ellen.”

Mielőtt Gyarmathit ilyen módon kioktatta volna kolozsvári levelezője, híradás adta tudtul, hogy készülöben van Gyarmathi Sámuel szótára, „mellyben sok Magyar szókhöz hasonló hangú idegen szókat rakott...” (*Magyar Kurir* 1815., 74.sz. Honnyi levelek 43. sz.) A végül Bécsben, 1816-ban megjelentetett művet (*Vocabularium in quo plurima Hungaricis Vocibus consona variarum linguarum Vocabula collegit*) Pánczél Dániel, szerkesztő, ismertette a lapban, az összevetett nyelvek közül az alábbiak a szlávok: dalmata, illyrus, lengyel, orosz, rátz, Szerbus, Slávus tót. Gyarmathinak ezt a művét és nagy nyelvészünk kései nyelvszemléletét jelentőségének megfelelően elsőként Gáldi László méltatta (*A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Budapest 1957, 324–340.); ugyancsak ő elemezte a könyv előszavában lenyomatott Engel-levelet. A Bécsben élő, szepességi származású történész, Engel János Keresztély 1799-ből származó levele „sok éleselméjűséggel mutatott rá a magyar nyelv jövevényszavainak hátterére” (Gáldi: i.m., 328.), valamint arra, hogy a magyar nyelvben „bizonyára nemcsak az oszmántörököktől átvett jövevényszavak vannak, hanem régebbi, lebediai kölcsönzések is, mint például *sátor*...” (Uo.? Gáldi hívja föl a figyelmet Engel levelének ama passzusára, amely a kölcsönhatásokra utal. S valószínűleg Gyarmathi innen kapta az ötletet a nyelvi kölcsönhatások tényének hangsúlyozására. Gáldi is idézi a következőket: „Az Oláhoktól is, kiknek társaságokban élünk, azon bėjövetelünknel fogva igen sok szókat költsönöztünk, ’s ők is eleget mi tőllünk.” (I. m., 327.)

Emlékezzünk: a pályázati felhívás november 24-én jelent meg, és a *Wiener Allgemeine Literaturzeitung Intelligenzblattja* már decemberi, 51. számában reflektált rá. A cikk szerzője: P. (Palkovič?), a cikk címe: Vorschlag eines Ungers (Egy magyar javaslata). Minek egy grammatika? – kérdi cikkíró, elegendő lenne egy glossarium.

Ezt viszont már a lelkész Leschka elkészítette, s ebből próbarészt adott ki. S más nem is hiányzik, mint az, hogy egy vend (Windischer), azaz szlovén vagy horvát átnézze, s ahol e dialektusok (!) szavainak alakjai közelebb állnak a magyarhoz, mint a csehhez, lengyelhez, oroszhoz, valamint a szlovákhhoz, kiegészítse. Ezt a kellemes és megtisztelő feladatot egy horvát vagy egy vend nyelvész minden vizonnyal szívesen vállalná. A *Wiener Allgemeine Literaturzeitungban* már korábban lezajlott egy vita arról, hogy kinek kell végeznie a jövevényszó kutatást. Elhangzott olyan érvelés, miszerint feltétlenül egy magyarnak, Kopitar szerint viszont ezt a szlávokra kell bízni. Ami ennél lényegesebbnek tetszik, hogy a vécsi újság 1813–1816 között sűrűn és pártatlanul adott helyet a különféle, ritkán szélsőséges nézeteknek. Jóllehet a kérdés kutatása egyelőre jószerivel csupán abban jeleskedett, hogy a magyar nyelvre tett szláv hatást igyekezett dokumentálni. Gyarmathi az elsők közé tartozott, aki szerint magyar elemek is átkerültek a magyarral együttélő népek nyelvébe.

Ebből a szempontból különlegesen fontos Csaplovics János (Johann von Csaplovics, Ján Čaplovič) cikksorozata a szerb nyelvről: *Ueber die serbische (slavonische, raazische) Schrift und Sprache.* (Hesperus. Nationalblatt für gebildete Leser 1818. 22. szám, április, 170–172, 23. szám, április, 181–183; 29. szám, május 230–231.) A *Honismeret* (Vaterlandskunde) címszó alatt közölt terjedelmes értekezés többet ad, mint amit címében ígér. Nem pusztán nyelvészeti adatokat közöl, hanem kitér a szerb nyelvfejlődés néhány epizódjára is, másutt művelődéstörténeti kitekintéssel gazdagítja az olvasót. Szófejtéseit, nyelvrokonítási próbálkozásait az óvatosság jellemzi. A mintegy bizonyossággá emelhető feltételezést, miszerint a régi indiai nyelv nemcsak a szlávokéit, hanem a többi régi és újabb nyelvet egyként leányai között tartja számon, mellőzöm, s ezt a foglalatosságot az etimológia más szerelmeseinek hagyom – mondja egy helyütt (172.). Nem sokkal később ezt állapítja meg: A magyaroktól a szlovákok igen kevés, ellenben a magyarok a szlovákoktól annál több szót vettek át. (Uo.) A korszak kutatási eredményeit tekintve, lényegesnek tetszik a nyelvi kölcsönhatás tényének elismerése. A dolgozat 181. lapjától kezdve aztán a szerb nyelvbe került jövevényszavakat regisztrálja Csaplovics, a török eredetű szavakkal kezdi, a göröggel folytatja, majd a magyar, a latin, az olasz, a német és a francia nyelvből származó szavak követik. Úgy véli, hogy a szerb nyelv az alábbi arányban rétegezhető: az ószláv szavak százalékos aránya: 60, a törököké 25, a görögöké 10, a magyaroké 3, a németeké 1, a latinoké 1/2, az olaszoké 1/4–1/4. S most az eredeti cikk szerint idézem a magyar eredetű jövevényszavakat, amelyek Csaplovics szerint csupán példaértékűek, nem a teljességre törekszik felsorolásával:

„Aus der *Ungarischen* z.B. *Betexan*, krank (beteg); *Lánacz*, Kette (láncz); *Dják*, Schulknábe (diák); *Márva*, Vieh (marha); *Xeb*, Tasche (Zseb); *Forint*, Gulden; *Kokosch*, Huhn, (Kakas); *makarko*, wer immer (akar ki), *Villájet*, die Welt (Világ); *srecha*, Glück, (szerencse) etc.”

Hadrovics László magisztrális munkájában (Ungarische Elemente im Serbokroatischen. Budapest 1985.) utánakeresve a *betežan* (beteg) szót a kajhorvátban találjuk meg, a *lánac* és a *dijak*, a *marha* (*mrha*, *mrva*) és a *žep žeb* valóban magyar jövevényszó, a *forinta* szintén, de a többi nem emelhető át ebbe a sorba. Kiváltképpen a *villájet* magyar eredetű szóként való feltüntetése kelthet csodálatot, s az, hogy a Csaplovics-tanulmányban másutt szereplő *huszár* nem került föl a válogatott listára. Csaplovics hangsúlyozottan a szerb nyelvről óhajt írni, annyiban jogosult a szlavóniai megjelölése, hogy a Szlavóniában és Horvátországban letelepedett szerbek nyelvét is bevonja a gyűjtési körébe, a horvát nyelvről külön ír, jóllehet közeli rokonságát a szerbvel nem tagadja. Szerinte a horvátok a törököktől kevés szót kölcsönöztek, közelebb van nyelvük a szlovákokéhoz. (182.)

S bár Csaplovics János, inkább etnográfiai értekezéseivel, később a magyar tudományos életnek résztvevője lett, a *Tudományos Gyűjtemény*ben is publikált, a magyar olvasók előtt ritkán és kivételes alkalmakkor nyilatkozott meg nyelvi problémákról. Ezt az értekezését sem említették, kiváltképpen a jövevényszó-kutatás mellőzte. Pedig téves és nyilvánvalóan önkényes szószármaztatásai ellenére is figyelemre méltó szemlélete, amely a nyelvi kölcsönhatást nem véli mellőzhetőnek. S bár a *Hesperus* című prágai – vegyes tartalmú – lapot Magyarországon is ismerték, az 1920-as évek elején a *Tudományos Gyűjtemény* is be-beszámolt magyar tárgyú cikkeiről, Csaplovicsnak ez a közleménye nem került be a tudományos élet vitatémái közé. További értekezéseiben inkább a tájnyelvre, a néprajzra összpontosított. Azt is meg kell mondanunk, hogy Csaplovics nem volt nyelvész, a nyelvészetben kifejtett tevékenysége nem mondható számottevőnek; a följebb idézett bekezdés terjedelmesebb értekezéséből azért tetszik mégis lényegesnek, mert a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok kutatásának egy jóval kevesebbet emlegetett és feltárt részletére hívta föl a figyelmet. A XIX. század második felében, amikor egyfelől megindult a szláv–magyar nyelvi érintkezések szervezettebb, monográfiákat eredményező kutatása, másfelől a magyar nyelvészet már több intézményes formában szervezhette a kutatásokat, még mindig a magyar nyelv szláv jövevényszavairól esett több szó, az olykor kiélezett és túlfeszített fogalmazásban az ezeket a kutatásokat fontosnak tartó és az ezeket ellenző, a túlzásokat a vitapartnerek szemére vető érvek és eszme-futtatások nemigen tették lehetővé a tárgyilagos és higgadt okfejtést. Az egyensúly föllelése még várat magára. A kölcsönhatásokról nemigen szóltak, a nyelvi átvételekben-kölcsönzésekben nem egyszer a nemzeti felsőbb- és alsóbbrendűség bizonyítékát egyeztek – mindkét részből – megtalálni.

A Magyar Tudományos Akadémia a világ akadémiaiéhoz 1919-ben körlevelet intézett, amelyben Magyarország tervezett felosztása ellen érvelt, történelmi-etnográfiai-művelődéstörténeti érvekkel támogatva a „szózat”-ot (A Magyar Tudományos

Akadémia szózata a művelt világ összes akadémiaiához. Akadémiai Értesítő 1919, 16–23.) A cseh akadémia válaszelevelét ugyan nem közölte az akadémiai folyóirat, de a viszontválaszból ki lehet következtetni, hogy a szláv jövevényszavak is szóba kerültek, még hozzá a szláv műveltségi fölény bizonyítékaképpen. A Herczeg Ferenc–Heinrich Gusztáv–Angyal Dávid jegyezte viszontválasz (Uo., 1920, 68–80.) emígy reagált a problémára: „... a magyar nyelvtudomány kimutatta, hogy körülbelül 600 jövevényszó van a magyarban a különböző szláv nyelvekből, s e szavak lassanként, a századok folyamán mentek át a magyar nyelvbe...” Majd ezeket olvashatjuk: „Azonban nem szabad felejtenünk, hogy a magyar nyelv is erősen hatott a szerb, a horvát, a hazai szlovén és rutén, valamint a tót nyelvekre is. A szavak ez átkölcsönzése mutatja, hogy a magyar szellemileg fogékony volt: tanult másoktól és mások is tanultak tőle.”

A tudománytörténeti kutatás még tartogat meglepetéseket a magyar szlavisztika, a szláv–magyar nyelvi érintkezések kutatásának bűvárai számára. Mindenekelőtt a magyarországi német nyelvű, továbbá a magyarországi nemzetiségi sajtó áttanulmányozása hozhat a felszínre érdekes adatokat, és valószínűleg érdemes volna áttanulmányozni az ausztriai és a németországi sajtót.

UNBEKANNTE AUSZÜGE AUS DER FORSCHUNGSGESCHICHTE DER SLAWISCHEN LEHNWÖRTER IN DER UNGARISCHEN SPRACHE

ISTVÁN FRIED

Diese Arbeit macht uns mit den bisher unbekanntesten Episoden der in Ungarn zum Thema: „slawische Lehnwörter“ durchgeführten Forschungen. Sie beabsichtigt neben den in Wien und in Ungarn erschienenen etymologischen Diskussionen den Aufruf bekanntzugeben, den ein anonymes Autor (oder Autorenkollektive) in den ungarischen Zeitungen mit der Absicht bekanntgegeben hat, daß einerseits ein slawisch-ungarisches Wörterbuch mit einem grammatischen Teil erscheint, andererseits, daß die geschichtliche Reihenfolge der slawischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache gezeigt wird. Man hat mit den Vorarbeiten begonnen, aber es wurde viel darüber diskutiert, ob ein ungarischer oder ein slawischer Wissenschaftler die Aufgabe übernehmen soll. Gleichzeitig wurde sehr wenig für die Erforschung der ungarischen Lehnwörter in den einzelnen slawischen Sprachen getan. Die in der Zeitschrift *Hesperus* erschienene Arbeit von János Csaplovics, die sich mit den Fremdwörtern in der serbischen Sprache beschäftigt, ist wegen ihrer Neuheit von außerordentlicher Bedeutung. Der Artikel von Csaplovics und die Diskussion spiegeln den Stand der kontrastiven Linguistik während der Habsburgischen Monarchie in den Jahren 1810–1820 wider.